

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОВСЯКДЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКИХ ЧЕКІСТІВ У РОКИ НЕПУ

У статті розкриваються особливості соціокультурних норм та морально-етичні аспекти повсякденної діяльності чекістів. Аналізується вплив наслідків громадянської війни на повсякденну поведінку співробітників Харківського губНК. Показано стан організації чекістської роботи в роки НЕПу. Вивчення органів державної безпеки ранньототалітарного періоду, повсякденної службової діяльності чекістів має неабияке значення, оскільки дозволяє дослідити історію цих структур зсередини, повсякденні практики роботи пересічного співробітника НК, морально-етичні норми їхньої поведінки, їхні відносини з іншими громадянами.

Ключові слова: НЕП; губНК; повсякденна поведінка; етичні норми.

Вивчення органів державної безпеки ранньототалітарного періоду, повсякденної службової діяльності чекістів має неабияке значення, оскільки дозволяє дослідити історію цих структур зсередини, повсякденні практики роботи пересічного співробітника НК, морально-етичні норми їхньої поведінки, їхні відносини з іншими громадянами. У цьому відношенні значний інтерес становить Харків – тодішня столиця УСРР, оскільки модель поведінки харківських чекістів мала справляти політичний вплив на співробітників НК-ДПУ інших губерній, могла служити в цьому плані певним еталоном (свого роду взірцем).

На жаль, ця тема ще тільки починає розроблятися в науковому плані [15; 5; 12], і багато її аспектів досліджено досить епізодично й безсистемно.

Тому метою статті є висвітлення мало-відомих широкому загалу морально-етичних аспектів повсякденного життя співробітників Харківської губНК у роки НЕПу.

Хронологічні межі статті – 1921–1929 рр. – період, коли в країні здійснювалася нова економічна політика. У процесі роботи над статтею автор використав не лише опубліковані

збірки документів, але й значну кількість інформаційно насичених архівних документів, чимала частина з яких уперше вводиться до наукового обігу. Це дозволило автору досягти поставленої в роботі мети.

Морально-етичні норми чекістської повсякденної (зокрема побутової) діяльності та поведінки, а також їхньої корпоративної етики тривалий час якщо не ігнорувалися дослідниками, то й не часто потрапляли в поле зору. «Під корпоративною етикою в широкому сенсі слова розуміється система універсальних і специфічних вимог і норм поведінки, що реалізуються в процесі функціонування корпоративних структур» [7, с. 4].

У вигляді доступних для розуміння рядових (і не тільки) чекістів етичні правила й норми поведінки було розроблено Ф. Держинським – очільником ВНК. Так, у пам'ятці співробітникам НК, що була розроблена Ф. Держинським у липні 1918 р., зокрема, наголошувалося (далі мовою оригіналу): «Быть всегда корректным, вежливым, скромным, находчивым. Не кричатъ, быть мягким, но, однако, нужно знать, где проявлять твердость. Прежде, чем говорить, нужно поду-

мать. На обысках быть предусмотрительным, умело предостерегать несчастья, быть вежливым до пунктуальности [...]. Быть чистым и неподкупным, потому что корыстные влечения есть измена рабоче-крестьянскому государству и вообще народу. Быть выдержанным, стойким, уметь быстро ориентироваться, принять мудрые меры [...]. Храни как зеницу ока данные тебе поручения» [Цит. за: 16, с. 14]. Потім ці правила доповнювалися з урахуванням накопиченого досвіду. При цьому очільник ВНК підкреслив, що (далі мовою оригіналу): «Работа чекистов тяжелая, неблагоприятная (в личном отношении), очень ответственная и важная в государственном, вызывающая сильное недовольство отдельных лиц и саботажных учреждений. Вместе с тем – работа полная искушений на всякое злоупотребление властью, на использование своего положения и одного факта службы в НК для личных выгод. Слабые на искушение товарищи не должны работать в ЧК». «ЧК должна беспощадно и неуклонно отбрасывать от себя слабых и наказывать жестоко совершивших преступление». «Имя чрезвычайной комиссии должно быть чисто» [8, с. 392].

Але в реальному житті все відбувалося зовсім не за правилами чекістської етики. Унаслідок тривалої війни та революції відбувалися суттєві зрушення в поведінці людей: сталася біологізація їхньої поведінки та переоцінка цінностей. Відомий російсько-американський соціолог П. Сорокін (сучасник революції) так характеризував її наслідки для постреволюційної країни: «У підсумку війни і особливо революції Росія перетворилася на «клоаку» злочинності. Населення її сильною мірою деградувало у моральному відношенні. Особливо значна деградація в молодому поколінні... Три з половиною роки війни і три роки революції ... «зняли» з людей плівку цивілізації, розбили низьку гальм і «оголили» людину. Така школа не пройшла даром. Дресировка зробила свою справу. В підсумку її не стало: ані нестачі у спеціалістах – катах, ані у злочинцях. Життя людини втратило цінність. Моральна свідомість оту-

піла. Ніщо більше не стримувало від злочинів. Рука піднімалась на життя не лише близьких, але й своїх. Злочини для значної частини населення стали «забобонами». Норми права та моральності – «ідеологією буржуазії». «Все дозволено», тільки було б зручно – ось принцип «смердяківщини», що став управляти поведінкою багатьох і багатьох».

Звідси звірства громадянської війни, звідси й терор НК, тортури, розстріли, гвалтування, підробки, обман і т. д., що залили кров'ю та жахом країну за ці роки» [13, с. 170].

Однією з існуючих на початку 1920-х рр. проблем було слабе дотримання санітарно-гігієнічних правил і вимог у приміщенні харківської губернської надзвичайки. Так, ще в травні 1920 р. голова ВНК, перебуваючи в службових справах у Харкові, змушений був з обуренням констатувати: «Тут ... треба з азів ставити все. Навіть вбиральні й то не вміють у чистоті та охайності утримувати» [14, с. 97]. Але й через вісім місяців потому санітарно-гігієнічна ситуація в цьому питанні анітрохи не змінилася на краще. Доказом цього є наказ № 17 по ХГНК від 17 січня 1921 р., що наказував коменданту будівель «якнайсуворіший догляд за санітарним станом приміщень комісії, особливо вбиральень». Наказ, підписаний головою ХГНК І. Радіним, покладав контроль за цим на завідувача загального відділу харківської надзвичайки [3, арк. 18]. Та не лише вбиральні мали анти-санітарний стан. Наказом по ХГНК від 6 січня 1921 р. все тому ж завідувачу загального відділу оголошувалася сурова догана за «анти-санітарний стан приміщення їдальні», а завідувача їдальні за невиконання раніше виданих наказів щодо утримання приміщення їдальні в охайному вигляді було навіть піддано адміністративному арешту на дві доби з виконанням ним своїх службових обов'язків із наведення належного санітарно-гігієнічного стану в приміщення їдальні [3, арк. 6]. Така собі «виховна робота». Але й надалі рівень санітарно-гігієнічних умов у приміщеннях ХГНК залишався низьким. Наказ № 215 по ХГНК від 15 серпня 1921 р. звертав увагу на

те, «що у будівлі губНК не дотримується чистота. Співробітники... кидають недопалки, папір, плюють на підлогу і т. п. Прибирання здійснюється погано, усюди пил і бруд...» [3, арк. 266]. Вражаюча картина, майже за відомим твором М. Булгакова! «... Перше ж враження від побіжного огляду будівлі губНК таке, начебто знаходишся не в державному закладі», – ішлося в тому ж наказі. А в ролі дієвого заходу пропонувалося: «Щоб самі співробітники стежили за чистотою та одне за одним та зупиняли товаришів, що забруднювали», а вся відповідальність за підтриманням чистоти в будівлі губНК покладалася на комендантів [3, арк. 266]. У тих, хто відвідував харківську НК, створювалося чи могло створитися негативне чи навіть огидне враження, через що на подібні явища, які псували зовнішній імідж столичної надзвичайки, змушене було реагувати керівництво.

Ще більш приголомшливою новиною для керівництва ХГНК стали випадки крадіжок лампочок освітлення, коли невідомі з-поміж самих співробітників надзвичайки «спеціально підібраними ключами відмикали приміщення відділів будівлі губНК та знімали електричні лампочки». Такі особи, згідно з наказом голови губНК, розглядалися як злочинні елементи, що підлягали суду [3, арк. 437].

Водночас керівництво ХГНК намагалося вирішити ще одну проблему, що стосувалася вже особистої гігієни та зовнішнього вигляду чекістів. Справа в тому, що багато співробітників, часто всупереч графіку роботи перукарні губНК, майже щодня її відвідували – мити голову або поправляти зачіску тощо. Щоб якось регламентувати цей «перукарський процес», голова ХГНК І. Радін навесні 1921 р. видав навіть спеціальний наказ, за яким установлювалося, що чекісти могли голитися лише двічі на тиждень, мити голову раз на тиждень, підстригатися та поправляти зачіску раз на два тижні [3, арк. 76 зв.].

Задля цього вводилися навіть спеціальні абонентські картки на відвідування перукарні, а порушників наказу чекало покарання [3, арк. 76 зв.].

У повсякденному житті й на службі харківські чекісти були надто далекими від дотримання тих вимог, що від них потребували норми професійної етики. Однією з гострих проблем, з якою стикалося керівництво губНК, був надто низький рівень дисципліни її співробітників. Свідченням цього є численні накази керівництва ХГНК, спрямовані на посилення службової та виконавчої дисципліни серед особового складу чекістів і допоміжного персоналу, дотримання певного порядку в процесі повсякденного функціонування цього надзвичайного карального органу. Розповсюдженою формою порушення службової дисципліни було зафіксоване масове запізнення на роботу, що починалася о 10:00, несвоєчасне завершення робочого дня (тобто раніше від установленого часу – 17:00), невихід («неявка») на роботу, несвоєчасне (зі значним запізненням) повернення з дозволеної відпустки, систематичні прогули без поважних причин (інколи по-декілька днів, а то й тижнів) тощо. Ці явища в ХГНК набули масового характеру і стали характерними не лише для рядових чекістів, але й для «відповідальних товаришів».

Серйозною проблемою було несвоєчасне повернення співробітників із наданих ним відпусток. За таке порушення на винних часто чекало звільнення з органів НК. Так, взимку 1921 р. за неповернення з відпустки з числа співробітників ХГНК були звільнені співробітники оперативної частини Карпов та Улановський, діловод губполітбюро Давидов, завідувач відділу тюремного підвідділу Бах та інші [3, арк. 16 зв., 17, 12 зв.]. Нерідко співробітники губНК усупереч суворим наказам не з'являлися на службу на чергування під час свят. Так, наприклад, уже 1 січня 1921 р. наказом голови губНК за неявку на чергування згідно з нарядом співробітники ХГНК Батейко, Андрєєва та Коган були заарештовані на п'ять діб кожний із виконанням своїх службових обов'язків [3, арк. 2].

У жовтні 1921 р. за несвоєчасну явку на службу на двоє діб було заарештовано одразу 21 співробітника ХГНК [3, арк. 349]. 4 лис-

топада того ж року за несвоєчасний прихід на службу сувору догану з попередженням отримали декілька відповідальних працівників губНК – Глебов, Афанасьєв, Мазо та ін. [3, арк. 401]. Іншим наказом за залишення роботи раніше від установленого часу її закінчення (тобто раніше ніж о 17:00) на одну добу було заарештовано чекістів Саєнка, Воропаєва, Д'яченка, Грицевського, Симбирського, Ляценка, Ткача й Розенбланта [3, арк. 421]. Наказів про такий вид покарання співробітників ХГНК збереглося чимало, що свідчить про низький рівень чекістської дисципліни.

Ефективність таких наказів була невисокою. Абсолютна більшість співробітників губНК продовжувала систематично запізнюватися на службу та залишати місце роботи раніше від установленого часу. Але й своєчасно приходячи на службу, співробітники займалася «сімейними розмовами» (простіше кажучи, базіканням), а не службовими справами, безцільно гаючи час [3, арк. 437]. Інколи за безцільне та «гультьяйське ходіння по відділах» замість виконання своїх прямих службових обов'язків співробітників навіть заарештовували в адміністративному порядку на декілька діб, але це мало допомагало [3, арк. 112 зв.].

Порушення правил внутрішнього розпорядку було нормою в губНК у перші роки НЕПу, а також мала місце дезорганізація канцелярського діловодства, що, як свідчать накази ХГНК, перебували майже в хаотичному стані [3, арк. 270.]. Ці явища ставали негативними чинниками, що суттєво впливали на якість роботи цього надзвичайного карального органу, суттєво псували його і без того не надто привабливий імідж. Наприклад, усупереч чинній інструкції, яка передбачала, що ордери та мандати для здійснення чекістської операції могли видавати виключно співробітникам оперативної частини, спостерігалися чисельні порушення встановленого порядку [3, арк. 13 зв.]. До того ж часто виписувалися ордери на здійснення обшуків без достатніх підстав, унаслідок чого

не лише пересічні громадяни ставали жертвами необґрунтованих обшуків НК, але й комуністи. А такі дії вже боляче били по авторитету (та іміджу) ХГНК, викликали незадоволення вже з боку самих членів РКП(б) [3, арк. 68–69]. Саме це й турбувало її керівництво.

Безлад царював і в самій роботі чекістів. Так, несподівана перевірка, що її здійснив очільник ХГНК І. Радін (серпень 1921 р.) показала: «Майже в жодній групі не було співробітників на місцях [хоча робочий день ще не скінчився. – В. С.], справи у безладі розкидані по столах» [3, арк. 260]. Через кілька місяців по тому, уже в процесі нової перевірки відділів і груп ХГНК, з'ясувалося, що «підвідділи не зачинені, двері та письмові столи, в яких знаходилися папери, відкриті» [3, арк. 374]. До того ж унаслідок службового недбальства, коли замість знищення використаних ділових і службових паперів співробітники ХГНК викидали їх у сміттєвий кошик, частина таких документів потрапляла, а потім вилучалася при обшуках у арештантів, ув'язнених у слідчий тюрмі [3, арк. 280]. Така картина справжньої розрухи початку НЕПу!

Про надто погану виконавчу дисципліну співробітників ХГНК, що межувала зі службовим злочином, свідчить епізод, що стався в лютому 1921 р. З'ясувалося, що співробітники губНК шифрувального підрозділу декілька разів подовгу затримували зашифровані телеграми з повітів, що мали оперативний характер. Такі дії керівництво губНК розцінювало вже не лише як просту недбалість та порушення дисципліни, але як посадовий злочин або саботаж, за що винні мали притягатися до суду [3, арк. 57].

У самій будівлі губНК (площа Комсомольця, 9) також панував безлад. Унаслідок погано організованого пропускового режиму в приміщеннях будівлі ХГНК постійно перебувало багато сторонніх осіб, що проникали сюди під різними приводами [3, арк. 4]. Такі особи цілими днями юрбилися в коридорах та заважали нормальній роботі чекістського апарату. Унаслідок погано організованого

пропускного режиму спостерігалися навіть випадки втечі арештованих із будівлі ХГНК [3, арк. 69, 71, 72, 74.]. Щоб припинити безлад, керівництво губНК суттєво посилило пропускний контроль, заборонивши без перепустки допускати в будівлю будь-яку особу, а співробітникам – передавати свої посвідчення кому б то не було під страхом покарання. За непред'явлення посвідчення вартовим дозволялося застосовувати в разі потреби до порушників силу та навіть зброю (стріляти, бити порушників прикладом тощо) [3, арк. 4, 72].

До того ж з'ясувалося, що в найутаємниченій організації, якою була ХГНК, далеко не завжди дотримувалися режиму секретності та конспірації. Було зафіксовано багато випадків, коли співробітники розголошували конфіденційну та секретну інформацію, що заважало або навіть зривало проведення слідства в тій чи іншій справі [3, арк. 125]. До того ж співробітники губНК інколи навіть розголошували абсолютно таємні справи, «про які можуть і повинні знати лише ті, хто безпосередньо їх веде» [3, арк. 240]. А завдяки «базіканню деяких товаришів» часто розголошувалися службові таємниці [4, арк. 263 зв.]. Такий неприпустимий стан речей чекістське керівництво намагалося пояснити як перевтомою частини чекістів складною та напруженою «боротьбою з ворогами революції», так і тим, що до лав співробітників НК внаслідок оновлення кадрів на початку НЕПу «почали проникати недостатньо стійкі співробітники». Порушення службової таємниці та надмірне базікання розцінювалося чекістським керівництвом як серйозна провина, «за яку винних могли піддавати найсуворішим покаранням» [3, арк. 240].

Мали місце й різного роду зловживання з боку чекістів під час проведення обшуків у громадян. Було зафіксовано випадки, коли співробітники НК конфісковували речі, що не мали жодного відношення до речових доказів (білизну, одяг, зубні щітки, гребінці) [3, арк. 70]. Інструкцією наказувалося, що в разі знаходження під час обшуку великих запасів

та надлишків, такі в опечатаному вигляді мали залишатися на місяцях під відповідальність домових комітетів. При цьому помічники уповноважених губНК повинні були після огляду речей вирішувати, чи потрібно забирати їх до НК [3, арк. 70].

«Традиція» забирати з собою речі, знайдені під час обшуків (це окрім «речових доказів»), склалася в чекістському середовищі ще з часів воєнного комунізму. Керівник ВУНК М. Лацис (червень 1919 р.), виправдовуючись перед В. І. Леніним, зокрема, наголошував на причині таких дій (наводимо мовою оригіналу): «Еще с первого дня мною запрещено забирать при арестах что-либо, кроме вещественных доказательств. Но русский человек рассуждает: я разве не заслужил тех брюк и ботинок, которые до сих пор носил буржуа. Ведь это моим трудом добыто. Значит, я беру свое. И греха тут нет. Отсюда частые поползновения» [8, с. 92] Так революційною ідеологією фактично виправдовувалося повсякденне свавілля чекістів. Ця «традиція» не зникла й на початку НЕПу. Наприклад, Є. Євген'єва, співробітника ДПУ, було навіть у 1921 р. виключено з КП(б)У «за незаконний розподіл конфіскованих речових доказів», і лише через 4 роки поновлено в партії [3, арк. 24].

Ще однією проблемою поведінки чекістів різних службових щаблів була грубість у спілкуванні, причому не лише до тих, із ким доводилося стикатися за родом служби, але й між собою. Так, ще до переходу до НЕПу (31 січня 1921 р.) з'являється промовистий наказ голови ХГНК І. Радіна, що констатує: «Співробітники губНК в роботі з іншими закладами тримають себе надто грубо та зухвало і тим самим дискредитують НК» [3, арк. 34]. До речі, це був уже далеко не перший наказ керівництва ХГНК про неприпустимість грубого поводження з громадянами. Лише у вересні 1920 р. очільник губНК двічі видав подібні розпорядження, навіть погрожуючи «негайно звільнити» винних з роботи в НК [4, арк. 272, 286]. Проте це було «голосом того, хто кричав у пустелі», оскільки

практично не мало жодних реальних наслідків у поведінці харківських чекістів. Грубість проявлялася навіть у спілкуванні одне з одним співробітників губНК. Так, наприклад, 28 квітня 1921 р. телефоніста Щетиніна «за брутальні відповіді по телефону та невміння відповідати на виклики» заарештували на 3 доби «з виконанням службових обов'язків» [3, арк. 142]. В іншому випадку за грубість у ставленні до своїх підлеглих суворо догану було оголошено старшому бухгалтеру фінчастини ХГНК Попову [3, арк. 127].

Ще гіршими були справи з поведінкою чекістів, що вели допити арештантів. Так, за недбале та неуважне ставлення до арештованих під час допиту уповноваженого губНК Понаровського було заарештовано на 3 доби [3, арк. 49 зв.]. Спеціальний наказ голови ХГНК І. Радіна мусив констатувати майже буденну практику, а саме: «недозволено грубу поведінку чекістів з тими, кого допитували» [3, арк. 137]. Коменданту ХГНК І. Судакову спеціальним розпорядженням очільника губНК навіть доручалося «оголосити своїх черговим помічникам, караульним начальникам і вартовим про ввічливе поводження з арештованими» [4, арк. 25].

Не лише грубістю, але й брутальністю, що нерідко поєднувалася з цинізмом та невмотивованою жорстокістю, характеризувалася поведінка деяких (поки що) чекістів по відношенню до затриманих та арештованих. Про такі випадки змушена була навіть писати радянська преса, яка звичайно розцінювала їх як «порушення революційної законності». Так, 31 грудня 1922 р. харківська газета «Пролетарий» повідомила читацькій аудиторії приголомшливу інформацію про злочинну діяльність районного інформатора ДПУ Валківського повіту (с. Високопілья) Олексія Шевченка, що був комсомольцем. Разом зі своїми «компаньйонами» О. Шевченко незаконно арештовував селян, займався здирництвом, брав хабарі тощо. Цих арештованих (звичайно, за наклепом) селян чекіст та його поплічники піддавали жорстоким тортурам – били залізними прутом та кийками, били

головою об стіну тощо. Знущання зазнавали не лише арештанти, але й їхні родичі. Одну вагітну молоду жінку – дружину арештанта – Шевченко так жорстоко побив, що в неї почалися передчасні пологи. Коли ж селяни намагалися протестувати проти незаконних дій чекіста та його поплічників, то останні відкрили стрілянину по протестувальниках [11]. Нагадаємо, що мова йде ще не про 1937 р., а про 1922 р., але чекістський «почерк» уже добре вгадується.

Грубими та нерідко цинічними рисами характеризувалася поведінка чималої кількості чекістів Харкова в побутових умовах, де, власне, поведінка будь-якої людини постає в природному вигляді, так би мовити з мінімальним «використанням» мімікрії. Ось про який ганебний випадок змушена була газета «Пролетарий» повідомити своїх читачів (наводимо мовою оригіналу): «На днях на площі Комсомольця ... имел место случай, когда взрослый сотрудник ГПУ Ямницкий, поссорившись на кухне с соседками, обругал их отборными матерными словами». Потім «схватился за револьвер и угрожал расстрелять всех вообще женщин, кто посмел раздражать его. Успех угрозы был необычайным – обитательницы перепугались насмерть и поспешно отступили». Увечері Ямницький заявив сусідам: «Предупреждаю, что перестреляю всех в квартире, кто будет меня раздражать» [9]. Навряд чи можна собі уявити, щоб так міг себе вести дореволюційних часів жандарм або поліцейський.

Широкого розповсюдження в середовищі чекістів отримало пияцтво. Ще на початку НЕПу у своєму наказі № 259 голова ХГНК поряд із грубістю та відсутністю чекістської дисципліни називав серйозним «недоліком», «таким, що ганьбить НК і чекіста, пиятику, що руйнує співробітників, створюють враження в сторонніх спостерігачів, що всі чекісти – алкоголіки», визначаючи, що це явище - зловживання алкоголем - набуло масового характеру [4, арк. 272].

Матеріали партійних чисток кінця 1920-х рр. дають цінну інформацію про поширення цього

явища серед чекістів. Одного з керівних співробітників ДПУ Ю. Елькіна було навіть виключено (у 1923 р.) із лав КП(б)У за пиятику [1, арк. 83]. Інший чекіст І. Паршенков отримав партійну догану за пиятику [1, арк. 81]. За надмірну любов до «зеленого змія» та «комуністичну чванливість» також «заробив» догану чекіст В. Полонський [1, арк. 64]. За «любов» до горілки та розповсюдження «кухонних» плиток і «кляузи» мав партійну догану інструктор із самбо, що працював у ДПУ, І. Назаренко [1, арк. 84]. За випивку отримав партійне стягнення уповноважений ДПУ С. Лямін [1, арк. 55]. На старшого уповноваженого В. Іваненка за вчинений ним у п'яному вигляді бешкет на вулиці Харкова було накладено стягнення [1, арк. 49].

У деяких випадках «перевертні в петлицях» навіть були ініціаторами створення та активними співучасниками бандитських угруповань. Так, у вересні 1921 р. секретно-оперативною частиною ХГНК було знешкоджено кримінальну групу зі співробітників економічного відділу ВУНК (Гончаров, Рафаїлович, Шнейдер, Зайцев та ін.), які, використовуючи свої мандати (посвідчення), влаштовували «нальоти» на осіб, котрі володіли коштовностями. Вилучаючи коштовності, вони не залишали жодних документів про вилучення (актів, розписок тощо). Після викриття злочину всіх співучасників злочинного угруповання було засуджено до розстрілу [2, арк. 55]. У грудні 1922 р. Харківський губернський трибунал засудив до розстрілу кількох злочинців, серед яких були і 3 співробітники ДПУ (Левченко, Ветров і Сігал), котрі стали ініціаторами створення злочинного угруповання (до складу якого входили й кримінальники-рецидивісти). Банда займалася «нальотами» на квартири заможних харків'ян [10]. Рік потому, у грудні 1923 р., у Старовірському районі Харківської губернії органами ДПУ було ліквідовано злочинне угруповання, яке очолював бандит Маслов, що тероризувало місцевих мешканців (грабежі, убивство, терор, залякування). До складу злочинців разом із головою місцевої сільради та головою комнезаму

входив і місцевий уповноважений ДПУ Новіков, який постачав бандитам офіційні посвідчення та зброю [6].

Отже, наведений вище матеріал дозволяє зробити висновок, що в роки НЕПу поведінка абсолютної більшості представників чекістського корпусу Харківської НК-ДПУ явно не відповідала тим високим вимогам, що їх висувала до кожного співробітника ВУНК – ДПУ професійна етика, норми якої було розроблено очільником ВНК у вигляді доступних правил поведінки. У реальному житті доби НЕПу (особливо на його початку) повсякденна поведінка чекістів була занадто далекою від сформованого радянською пропагандою ідеалізованого образу співробітника НК («гаряче серце, холодний розум, чисті руки»). Порушення трудової (службової) дисципліни в різних формах та такі риси їхньої поведінки, як грубість, нестриманість, схильність до девіантних проявів поведінки та невмотивованого насильства й жорстокості, зловживання службовим становищем, пияцтва, недотримання елементарних санітарних норм тощо. Нерідко траплялися випадки «співробітництва» чекістів із представниками кримінального світу, участь у створенні та діяльності злочинних угруповань, корупційні дії та ін. В умовах війни та революції в країні відбувалася негативна селекція «людського матеріалу», що не припинялася й у роки НЕПу. Її наслідки – біологізація людської поведінки, переоцінка цінностей із заміною загальнолюдських на класові, маргіналізація та атомізація соціального простору, нехтування традиційними нормами, непрофесіоналізм – не тільки не обійшли чекістську корпорацію, але й стали характерними рисами «морально-етичного силуету» багатьох її представників. Фактична безкарність за порушення морально-етичних норм створювала атмосферу якщо й не всюдозволеності (особливо в умовах страху та заляканості більшої частини населення перед «всюдисущою» НК), то майже безмежних можливостей для проявів різного роду зловживань, а то й свавілля в повсякденному житті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. П – 15, оп. 2, спр. 27.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р – 203, оп. 1, спр. 290.
3. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р – 878, оп. 1, спр. 58.
4. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р – 1872, оп. 1, спр. 16.
5. Золотарьов В. ЧК – ДПУ – НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941) / В. Золотарьов. – Х., 2003.
6. Коммунист. – 1923. – 12 дек. - № 291(1185).
7. Корпоративная этика. – М. : Изд. деловой и учебн. лит-ры, 2003.
8. На защите революции. Из истории Всеукр. чрезв. комиссии 1917–1922 гг. : сб. док. и мат. – К., 1971.
9. Пролетарий. – 1922. – 19 нояб. - (№ 265).
10. Пролетарий. – 1922. – 19 дек. - (№ 290).
11. Пролетарий. – 1922. – 31 дек. - (№ 301).
12. Семененко В. И. Слепая верность: из истории Всеукраинской НК / В. И. Семененко // Провинциальная ЧК : сб. ст. и матер. – Х., 1994.
13. Сорокин П. Современное состояние России / П. Сорокин // Новый мир. – 1992. – № 5.
14. Софинов П. Г. Страницы из жизни Ф. Э. Дзержинского / П. Г. Софинов. – М., 1956.
15. Труш С. Метаморфози структури губернської надзвичайної комісії на Україні: причини та наслідки (на матеріалах харківської губернської надзвичайної комісії, 1919–1922 рр / С. Труш // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Вип. 16. – Х., 2013.
16. Чекисты : сб. – М., 1972.

В. П. Скрипчук, НУ «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», г. Харьков, Украина

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ И МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ХАРЬКОВСКИХ ЧЕКИСТОВ В ГОДЫ НЭПА

В статье раскрываются особенности социокультурных норм, а также морально-этические аспекты повседневной деятельности чекистов. Анализируются влияние последствий гражданской войны на повседневное поведение Харьковского губЧК. Показано состояние организации чекистской работы в годы НЭПа.

Ключевые слова: НЭП; губЧК; повседневное поведение; этические нормы.

V. P. Skripchuk, National university «Ukrainian Law Academy named after Yaroslav Mudryi», Kharkiv, Ukraine

SOCIO-CULTURAL AND ETHICAL ASPECTS OF THE DAILY ACTIVITIES OF THE KHARKOV KGB DURING THE NEP

This article covers features cultural norms, moral and ethical aspects of daily security officers. Analyzed the impact of the effects of civil war on the daily behavior of employees of Kharkiv lips NC. Showing KGB state organizations working in the NEP years.

Keywords: NEP; lips NC; everyday behavior; ethics.

© Скрипчук В. П., 2015

Дата надходження статті до редколегії 18.08.2015

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Котляр Ю. В.;*
д-р іст. наук, професор Сінкевич Є. Г.